ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/362024787

Utjecaj pandemije uzrokovane virusom COVID-19 na razvoj lječilišnog turizma u Srbiji

Conference Paper · April 2022

CITATIONS
0

READS
117

3 authors:

Milena Podovac
University of Kragujevac
68 PUBLICATIONS **131** CITATIONS

SEE PROFILE

Romina Alkier
University of Rijeka
72 PUBLICATIONS **192** CITATIONS

SEE PROFILE

Zoran Delić
University of Rijeka
1 PUBLICATION **0** CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Romina Alkier on 15 July 2022.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

CONFERENCE PROCEEDINGS

PILC 2022

PAR INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL LEADERSHIP CONFERENCE

STRATEGIC LEADERSHIP

OPATIJA, 2022.

Visoka poslovna škola PAR
Rijeka

ZBORNIK RADOVA

PILC 2022
Međunarodna znanstveno-stručna konferencija o liderstvu

STRATEŠKO LIDERSTVO

Rijeka, 2022.

CONFERENCE PROCEEDINGS

PILC 2022

PAR International Scientific and Professional Leadership Conference

STRATEGIC LEADERSHIP

Rijeka, 2022.

RADOVI JEDANAESTE MEĐUNARODNE ZNANSTVENO-STRUČNE KONFERENCIJE

STRATEŠKO LIDERSTVO

CONFERENCE PROCEEDINGS OF THE 11TH PAR INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PROFESSIONAL LEADERSHIP CONFERENCE

STRATEGIC LEADERSHIP

ISBN 978-953-59508-9-9 **UDK 316.46**

Rijeka, 2022.

Nakladnik
Visoka poslovna škola PAR
Poslovna akademija Rijeka
Institut za razvoj cjeloživotnog učenja PAR
Trg Riječke rezolucije 4 - 51 000 Rijeka

Za nakladnika
doc.dr.sc. Gordana Nikolić

Izvršni urednik
doc.dr.sc. Gordana Nikolić

Tehnički urednik
Martina Jurković, struč. spec. oec., v. predavač
Vedran Milojica, mag. oec., predavač

Lektor hrvatskog i engleskog jezika
Sanja Lujić Pirc, mag. educ. philol. angl. et croat.

Dizajn naslovnice
Ivan Milković, univ. bacc. inf.

Tehnički prijelom
Jasmina Makek Pajkanović

Tisak i uvez
Tiskara Sušak

Naklada
200 primjeraka
Rijeka, svibanj 2022.
Copyright © 2022

Sva prava pridržana. Nijedan dio radova ne smije se reproducirati bez prethodnog dopuštenja Nakladnika, osim u slučajevima kratkih navoda u stručnim i znanstvenim časopisima.

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 150329011.

ISBN 978-953-59508-9-9

ORGANIZACIJSKI ODBOR

Predsjednica
Doc. dr. sc. Gordana Nikolić

Članovi
Doc. dr. sc. Gordana Nikolić, prof. v. š.
Martina Jurković, struč. spec. oec., v. pred.
Sanja Lujić Pirc, mag. educ. philol. angl. et croat., predavač
Ana Došen, mag. eur. ps., predavač
Dr. sc. Sanda Grudić Kvasić, predavač
Vedran Milojica, mag. oec., predavač
Jadranka Andrić Maravić, dipl. oec.
Renata Hasel, mag. paed.
Zoran Delić, mag. oec.
Maja Kostadinov, bacc. oec.

Recenzenti:
Akademik prof. dr. Marjan Blažič, Slovenija
Akademik prof. dr. sc. Slavo Kukić, Bosna i Hercegovina
Prof. dr. sc. Vladimir Rosić, Hrvatska
Prof. dr. sc. Albert Nonnemacher, Njemačka
Prof. dr. sc. Goran Kutnjak, Hrvatska
Prof. dr. sc. Marko Kolaković, Hrvatska
Prof. dr. sc. Cvetko Smilevski, Makedonija
Prof. dr. sc. Oliver Momčilović, Srbija
Prof. dr. sc. Snežana Bilić, Makedonija
Prof. dr. sc. Miroslava MÍkva, Slovačka
Prof. dr. sc. Kostadin Pušara, Crna Gora
Prof. dr. sc. Ljupčo Keverevski, Makedonija
Prof. dr. Hatice Őzkan Koç, Turska
Doc. dr. sc. Nada Kaiser, Njemačka
Doc. dr. sc. Gordana Nikolić, Hrvatska
Doc. dr. sc. Bisera Karanović, Hrvatska
Doc. dr. sc. Persephoni Polichronidou, Grčka
Dr. sc. Jasmina Starc, Slovenija
Dr. sc. Sanda Grudić Kvasić, Hrvatska
Dr. sc. Rozana Veselica, Hrvatska
Dr. sc. Konrad Wrona, Nizozemska
Dr. sc. Alexander Gluhak, Ujedinjeno Kraljevstvo
Dr. sc. Tatiana Skryl, Rusija
Dr. sc. Ozren Uzelac, Srbija
Dr. sc. Maja Pivec, Austrija
Dr. sc. Maryna Dei, Ukrajina

Organizator:
Visoka poslovna škola PAR, Rijeka, Hrvatska

Predsjednica organizacijskog i međunarodnog programskog odbora:
Doc. dr. sc. Gordana Nikolić
Dekanica Visoke poslovne škole PAR
Direktorica Poslovne akademije Rijeka

Međunarodni programski odbor:
Doc. dr. sc. Gordana Nikolić (HR), prof. dr. sc. Vladimir Rosić (HR), prof. dr. sc. Marko Kolaković (HR), prof. dr. sc. Karl Nilsen (DE), prof. dr. sc. Albert Nonnemacher (DE), Akademik Marijan Blažić (SLO), prof. dr. sc. Velimir Srića (HR), prof. dr. sc. Dušan Ristić (SRB), prof. dr. sc. Veljko Milutinović (SRB), prof. dr. sc. Cvetko Smilevski (MKD), prof. dr. sc. Oliver Momčilović (SRB), prof. dr. sc. Vladimir Šimunović (HR), prof. dr. sc. Peter Hohberger (DE), prof. dr. sc. Snežana Bilić (MKD), prof. dr. sc. Vedran Mornar (HR), prof. dr. sc. Nina Pološki Vokić (HR), Richard M. Brandt, MBA (USA), prof. dr. Hatice Őzkan Koç (TR), prof. dr. sc. Slobodan Ćamilović (BIH), prof. dr. sc. Slavko Arsovski (SRB), prof. dr. sc. Blanka Kesić (HR), prof. dr. sc. Nenad Vunjak (SRB), prof. dr. sc. Kadrija Hodžić (SRB), prof. dr. sc. Ljupčo Keverevski (MKD), prof. dr. sc. Ljubiša Stojmirović (SRB), doc. dr. sc. Aliaksei Zhuraliou (UA), doc. dr. sc. Nada Kaiser (DE), doc. dr. sc. Persephoni Polychronidou (GR), doc. dr. sc. Dragoljub Amidžić (HR), doc. dr. Srđan Krčo (SRB), doc. dr. sc. Ramiz Kikanović (BIH), dr. sc. Konrad Wrona (NL), dr. sc. Alexander Gluhak (UK), doc. dr. sc. Naum Ilievski (MKD), doc. dr. sc. Bisera Karanović (HR), dr. sc. Dragan Janjušić (SRB), dr. sc. Željko Sudarić (HR), Carol S. Ham, MEd (USA), Sandra di Marcantonio, MA (BE), prof. dr. sc. Goran Kutnjak (HR), dr. sc. Ozren Uzelac (SRB), dr. sc. Sanda Grudić Kvasić (HR), dr. sc. Maja Pivec (AU), dr. sc. Maryna Dei (UKR)

SADRŽAJ

Oliver Momčilović, Gordana Nikolić, Darjan Karabašević.....31

APPLICATION OF DEMATEL METHODS IN THE ANALYSIS PERSPECTIVES AND CRITERIA OF LEADER
Primjena DEMATEL metode u analizi perspektiva i kriterija lidera

Snezana Bilic.....54

THE MOST CRITICAL LEVEL OF LEADERSHIP - CASE OF NORTH MACEDONIAN BUSINESS LEADERS
Najkritičnija razina vodstva - slučaj poslovnih voditelja Sjeverne Makedonije

Željko Račić, Nataša Papić- Blagojević, Biserka Komnenić.....66

APPLICATION OF PANEL REGRESSION MODELS IN IDENTIFYING PROFITABILITY FACTORS OF BANKS AS FINANCIAL INSTITUTIONS
Primjena panel regresijskih modela u identifikaciji faktora profitabilnosti banaka kao financijskih institucija

Sven Maričić, Ivan Veljović, Ivan Hanuljak, Lucija Babić, Lucia Vareško, Nikola Tanković.....76

3D AND VR TOOLS IN A DIGITALIZED ENVIRONMENT: NEW POSSIBILITIES FOR DIGITAL LEADERSHIP
3D i VR alati u digitalnom okruženju: nove mogućnosti u digitalnom liderstvu

Sanja Jurić, Lovorka Blažević, Anica Matić.....85

MOTIVE IN CHOOSING AND SATISFACTION WITH THE CHOSEN ALTERNATIVE FORM OF TOURISM
Motiv u odabiru i zadovoljstvo odabranim alternativnim oblikom turizma

Linda Martić Kuran, Ana Marija Alfirević, Marija Dora Grljušić.....*96*
CONSUMER BEHAVIOR IN TOURISM DURING THE COVID-19 PANDEMIC: NEW HABITS
Ponašanje potrošača u turizmu tijekom pandemije COVID-19: nove navike

Jelena Tepavčević, Milan Bradić, Svetlana Vukosav, Vuk Garača *112*
THE REPRESENTATION OF FACILITIES FOR GUESTS WITH DISABILITIES IN HOTELS OF THE REPUBLIC OF SERBIA
Zastupljenost pogodnosti za goste sa smanjenim tjelesnim sposobnostima u hotelima u Republici Srbiji

Dajana Rakić, Donia Mahmoud Apoelmagd *125*
ASSUMING A DIFFERENT LEADERSHIP PERSONA WHILE USING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE
Prisvajanje drugačije osobnosti u vodstvu prilikom korištenja engleskog jezika kao stranog jezika

Romina Alkier, Jasmina Okičić, Vedran Milojica *141*
DEVELOPMENT OF A CONCEPTUAL MODEL FOR THE SAFETY OF A TOURIST DESTINATION AFTER THE COVID-19 PANDEMIC
Razvoj konceptualnog modela za sigurnost turističke destinacije nakon pandemije COVID-19

Ivana Edmonds *151*
FROM BILINGUALISM TO LEADERSHIP: SEEING THE WORLD DIFFERENTLY
Od dvojezičnosti do liderstva: drugačiji pogled na svijet

Željko Dobrović, Katarina Tomičić-Pupek, Igor Pihir *161*
APPLICATION OF FINITE AUTOMATON METHOD IN CRISIS MANAGEMENT - METAMODELING APPROACH
Primjena metode konačnog automata u kriznom menadžmentu – pristup metamodeliranjem

Vladimir Zubec, Zrinka Markešić, Suzana Herman *176*
APPLYING THE GAME THEORY MODEL FOR BUSINESS DECISION MAKING
Primjena modela teorije igara za donošenje odluka o u poslovanju

Ivana Lacković, Ivan Ružić, Nikolina Pavičić Rešetar *191*
CLIENT RELATIONSHIP MANAGEMENT CHALLENGES IN HIGHER EDUCATION IN TIMES OF CRISIS
Izazovi upravljanja odnosima s klijentima u visokoškolskom obrazovanju u doba krize

Pavle Brzaković, Katarina Đorđević, Miloš Mastilović *208*
APPLICATION OF BALANCED SCORECARD CONCEPT AS A SYSTEM OF STRATEGIC MANAGEMENT
Primjena Balanced Scorecard koncepta kao strategijskog sustava menadžmenta

Milan Puvača, Željko Sudarić, Slobodan Stojanović *221*
APPLYING MODERN MODELS OF LEARNING AND TEACHING IN HIGHER EDUCATION
Primjena suvremenih modela učenja i poučavanja u visokom obrazovanju

Martina Tomičić Furjan *231*
BUSINESS PROCESS DIGITALIZATION – RESOURCE EFFECTIVENESS TRACKING
Digitalizacija poslovnog procesa – praćenje učinkovitosti resursa

Ivana Edmonds *245*
IMMIGRANTS' MOBILITY ACROSS THE U.S. BOARDER AND THE ADAPTATION PROCESS
Mobilnost imigranata preko granice SAD-a i proces adaptacije

Tomislav Bukša, Juraj Bukša, Nina Malnar Travaš.....*255*
EFFICIENT FRAMEWORK FOR ESTIMATING THE COST OF LIFE CYCLE OF VEHICLES IN THE LIGHT OF TRANSFORMATION OF WEHICLES FROM FOSSIL TO ALTERNATIVE ENVIRONMENTALLY NEUTRAL FUELS
Učinkoviti okvir za procjenu troškova životnog ciklusa transportnih sredstava u svijetlu transformacije pogona s fosilnih na alternativna ekološki neutralna goriva

Vuk Mirčetić, Svetlana Vukotić, Darjan Karabašević.....*276*
SUPERIOR INNOVATIONS AS A RESPONSIBLE ANSWER TO THE CONTEMPORARY BUSINESS CHALLENGES
Superiorne inovacije kao odgovoran odgovor na suvremene poslovne izazove

Svetlana Dušanić – Gačić, Mladen Mirosavljević, Nenad Novaković *290*
APPLICATION OF IT INNOVATION IN ENTERPRISES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
Primjena IT inovacija u poduzećima u Bosni i Hercegovini

Jana Žiljak Gršić, Lidija Tepeš Golubić, Sara Slamić Tarade *315*
IMPACT OF ANTICOUNTERFEITING SECURITY PACKAGING PROTECTION ON BRAND VALUE
Značaj uvođenja suvremene zaštite na ambalažu s ciljem održavanja vrijednosti robne marke

Nermin Palić, Mirzo Selimić.....*325*
LEADERSHIP AND MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION QUALITY ASSURANCE
Liderstvo i upravljanje u osiguranju kvalitete visokog obrazovanja

Ljiljana Stošić Mihajlović.....*341*
MODERN MARKET AND PRICES: THE PERFECT STORM
Suvremeno tržište i cijene: savršena oluja

Neda Lukić, Sonja Krüger, Sandra Ostrogović *351*
BURNOUT AT WORK AS A CONSEQUENCE OF A PANDEMIC AND THE ROLE OF LEADERS IN MITIGATING IT
Sagorijevanje na poslu kao posljedica pandemije i uloga lidera u njegovom ublažavanju

Maja Vidović *362*
THE IMPACT OF INVENTORY MANAGEMENT ON PROFITABILITY AND FINANCIAL POSITION OF DISTRIBUTIVE TRADE ENTERPRISE
Utjecaj upravljanja zalihama na profitabilnost i financijski položaj trgovinskog poduzeća

Gordana Bujišić, Ilja Uzelac Bujišić, Vilmica Kapac *377*
PSYCHOLOGICAL CHALLENGES FOR WOMEN LEADERS
Psihološki izazovi za žene vođe

Linda Martić Kuran, Jelena Batić, Katarina Požar *385*
CRISIS COMMUNICATION TEAM MANAGEMENT IN THE PUBLIC SECURITY SYSTEM
Upravljanje kriznim komunikacijskim timom u sustavu javne sigurnosti

Monica Rogić, Irina Lakić *400*
EFFICIENCY OF E-MAIL MARKETING FOR B2B AND B2C BUSINESS
Učinkovitost e-mail marketinga za B2B i B2C poslovanja

Maja Obradović, Aleksa Panić, Ana Obradović *415*
THE PRESENCE OF SERBIAN TRAVEL AGENCIES ON SOCIAL MEDIA: AN OVERVIEW
Prisustvo srpskih turističkih agencija na društvenim mrežama: pregled

Morena Pavlović *426*
INFORMATION SYSTEM AUDIT AND AUDIT SUPPORT TOOLS
Revizija informacijskog sustava (IS) i alati za potporu reviziji

Marko Čičin-Šain, Brian Fulton *437*
HOLISTIC APROACH IN MANAGING INFORMATION SYSTEMS
Holističko upravljanje informatičkim sustavima

Milena Podovac, Romina Alkier, Zoran Delić *450*
THE INFLUENCE OF THE PANDEMIC CAUSED BY THE VIRUS COVID-19 ON THE DEVELOPMENT OF SPA TOURISM IN SERBIA
Utjecaj pandemije uzrokovane virusom COVID-19 na razvoj lječilišnog turizma u srbiji

Maísa Neto, Ines Ballarin Lalueza, Carolina Martins, Pol Cerdan, Leandro Neto, Tatiana Nunes, Dimitry Blagoevski, Pablo Estallo, Sven Maričić *467*
OPPORTUNITIES FOR GREEN TECHNOLOGY TRANSFORMATION VIA STARTUP INITIATIVES
Mogućnosti transformacije zelenih tehnologija kroz startup inicijative

Ana Došen, Sanja Lujić Pirc, Ivana Kosovac *473*
THE IMPORTANCE OF MOTIVATION IN THE PROCESS OF ASSESSMENT AND EVALUATION OF KNOWLEDGE
Važnost motivacije u procesu usvajanja i vrednovanja znanja

Luka Škabić, Sanja Lujić Pirc, Martina Tomljanović *480*
THE ROLE OF PUBLIC RELATIONS IN MODERN PUBLIC GOVERNANCE OF THE CITY
Uloga odnosa s javnošću u suvremenom javnom upravljanju gradom

Dino Slavica, Petar Gardijan *492*
DESTINATION MARKETING CONCEPT
WITH SUPERBRAND TASTE
Marketinški koncept destinacije s ukusom superbrenda

Marija Kovilić, Dino Slavica, Boris Dorbić *504*
TEAM LEADERSHIP MODEL AND RURAL ECONOMY
ROUND TABLE
Model timskog vodstva i okruglog stola ruralnog gospodarstva

Stručni rad / Professional paper
UDK / UDC 338.48-6:001.891:616-036.21(497.11)

THE INFLUENCE OF THE PANDEMIC CAUSED BY THE VIRUS COVID-19 ON THE DEVELOPMENT OF SPA TOURISM IN SERBIA

UTJECAJ PANDEMIJE UZROKOVANE VIRUSOM COVID-19 NA RAZVOJ LJEČILIŠNOG TURIZMA U SRBIJI

Milena Podovac
Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja, Vrnjačka Banja, Serbia
milena.podovac@kg.ac.rs

Romina Alkier
Faculty of Tourism and Hospitality Management, Opatija, Croatia
romina.alkier@fthm.hr

Zoran Delić
PAR University College, Rijeka, Croatia
zoran.delic@par.hr

ABSTRACT

The global health crisis has influenced the transformation of the concept of tourism development in the future, emphasizing primarily the concern for the health and safety of tourists. In addition, the current pandemic has caused changes in the behavior of tourists when it comes to making decisions about travel and choosing a holiday destination. With the pronounced negative impact of the COVID-19 virus on health, tourist demand is directed towards destinations that are not exposed to mass tourism development, as well as those that can contribute to the improvement of health with their offer of facilities and services. Therefore, this paper examines the impact of the COVID-19 virus pandemic on the development of spa tourism in the Republic of Serbia, starting from the fact that this form of tourism is one of the tourism products with the greatest potential at the national level. The Republic of Serbia has a large number of spas and health resorts, whose natural healing and modern methods of treatment and rehabilitation can be used to improve the quality of this product, which in the current circumstances can be offered to tourists who have been infected with this

virus. The authors will analyze the existing resources for the development of spa tourism and point out the importance of this form of tourism in the conditions of the health crisis and define guidelines for further development. The analysis of quantitative indicators will provide insight into the movement of the number of tourists during the pandemic.

Key words: *spa tourism, spas, pandemic, COVID-19, Republic of Serbia*

JEL classification*: L83, Z32*

SAŽETAK

Globalna zdravstvena kriza je utjecala na transformaciju koncepta razvoja turizma u budućnosti sa isticanjem prvenstveno brige o zdravlju i sigurnosti turista. Pored toga, trenutna pandemija je uvjetovala i promjene u ponašanju turista kada je riječ o donošenju odluke o putovanju i izboru destinacije za odmor. Sa izraženim negativnim utjecajem virusa COVID-19 na zdravlje, turistička potražnja se usmjerava prema destinacijama, koje nisu izložene masovnom razvoju turizma kao i onima koje svojom ponudom sadržaja i usluga mogu doprinijeti unaprjeđenju zdravstvenog stanja turista. Stoga, ovaj rad ispituje uticaj pandemije virusa COVID-19 na razvoj lječilišnog turizma u Republici Srbiji polazeći od toga da je ovaj oblik turizma jedan od turističkih proizvoda sa najvećim potencijalom na razini zemlje. Republika Srbija posjeduje veliki broj toplica i lječilišta, čija prirodna ljekovitost i suvremene metode liječenja i rehabilitacije mogu biti iskorištene za unaprjeđenje kvalitete ovog proizvoda koji se u sadašnjim okolnostima može ponuditi upravo turistima koji su bili zaraženi virusom COVID-19. Autori će analizom postojećih resursa za razvoj lječilišnog turizma ukazati na značaj ovog oblika turizma u uvjetima zdravstvene krize i definirati smjernice za daljnji razvoj. Analiza kvantitativnih indikatora omogućiti će uvid u kretanje broja turista tokom perioda trajanja pandemije.

Ključne riječi: *lječilišni turizam, lječilišta, pandemija, COVID-19, Republika Srbija.*

JEL klasifikacija: *L83, Z32*

UVOD

Turizam je veoma osjetljiv na poremećaje, koje prouzrokuju opasni događaji kao što su prirodne nepogode ili pandemije (Rogerson & Rogerson, 2020.; Marques Santos et al., 2020.; Ntounis et al., 2022.). Turizam je pod utjecajem negativnih efekata velikog broja kriznih događaja, koji su se odigrali između 1997. i 2008. godine (ekonomska kriza, epidemija virusa SARS, zemljotresi, političke krize i dr.) (Zhang et al., 2021.; Perčić & Spasić, 2021.). Takvi

događaji u velikoj mjeri su destabilizirali ne samo razvoj turizma kroz smanjenu posjećenost destinacija, ekonomske benefite ali i kroz smanjenu zainteresiranost turista za rizične destinacije. Međutim, pojava virusa COVID-19 je imala mnogo veći deskruktivni utjecaj na turizam u odnosu na sve dosadašnje krizne događaje (Škare et al., 2021.). Pandemija uzrokovana virusom COVID-19 je transformirala model razvoja turizma na globalnoj razini. Sa pojavom ovog virusa, čije su negativne posljedice teško merljive, javila se potreba da se svi segmenti funkcioniranja društva, privrede ali i ponašanje ljudi prilagode novonastaloj situaciji. Negativni utjecaji pandemije manifestirali su se kroz brojne globalne izazove za ekonomiju i zdravstvo ali i za turizam kao najznačajniju uslužnu industriju na svijetskoj razini (Luković & Stojković, 2020.; Jones & Comfort, 2020.; Abbas et al., 2021.; Kaushal & Srivastava, 2021.). Ukupan broj međunarodnih putovanja turista se smanjio sa oko 1.5 milijardi u 2019. godini na otprilike 380 milijuna u 2020. godini, odnosno zabilježen je pad od 74%. Takav trend smanjenja broja putovanja je uvjetovao negativne ekonomske efekte u vidu gubitka od oko procijenjenih 1.3 milijardi američkih dolara. Projekcije ukazuju na dalekosežne posljedice po turističku industriju u odnosu na utjecaj ekonomske krize na turizam u 2008. godini (Committee for the Coordination of Statistical Activities, 2020.). Negativne posljedice pandemije nisu isključivo ekonomske prirode po turističku industriju već se odnose na promjene u ponašanju turista, koji su više nego ikada zabrinuti za svoje zdravlje. Suočeni sa nepoznatim faktorima opasnim za njihovo zdravlje, turisti usvajaju nove potrošačke navike kroz otkazivanje putovanja, korištenja više prijevoznih sredstava, smanjenje intenzivnih kontakata sa drugim ljudima tijekom putovanja, veću brigu za higijenu ili preferenciju aktivnosti na otvorenom (Chebli & Said, 2020.). Imajući u vidu novonastale promjene u obrascu ponašanja turista, javlja se neophodnost identifikacije turističkih proizvoda, koji u okolnostima razvoja pandemije, mogu zadovoljiti njihove potrebe i istovremeno im omogućiti sa zdravstvenog aspekta siguran boravak u destinaciji.

Lječilišni turizam je jedan od specifičnih oblika turističke ponude koji u posljednjih nekoliko desetljeća bilježi značajne promjene u svom razvoju. Pored toga, prepoznat je kao oblik turizma, koji doprinosi unaprjeđenju zdravlja i dobrobiti ljudi pokrivajući širok spektar ljekovitih i preventivnih aktivnosti (Stanciulescu et al., 2015.). Sa ekonomskog aspekta, lječilišni turizam doprinosi generiranju velikog broja turista kao i značajnom financijskom prometu na međunarodnoj razini, ali isto tako utječe i na razvoj nacionalnih zdravstvenih sustava (Đurđević et al., 2021.). Na funkcioniranje lječilišnih centara kao ključnih nositelja razvoja lječilišnog turizma i na korištenje baznog resursa u vidu ljekovite vode, utječu promjene koje se događaju sa aspekta ponude i potražnje. Ovaj turistički proizvod je postao

izuzetno atraktivan za turiste uslijed izbijanja pandemije uzrokovane virusom COVID-19 (Pinos Navarrete & Shaw, 2021.). Martínez-Moure i Saz-Peiró (2021.) ističu da lječilišta igraju glavnu ulogu u uvjetima kriza i izvanrednih situacija jer ove destinacije predstavljaju vitalno sredstvo u borbi protiv pandemije. U skladu sa tim, trenutna globalna kriza stvara priliku da turizam postane održiviji kroz osmišljavanje politike razvoja turizma kako bi se stimuliralo odgovorno ponašanje u turizmu (Vărzaru et al., 2021.; Šenková et al., 2021.).

Lječilišni turizam predstavlja jedan od najrazvijenijih turističkih proizvoda Republike Srbije sa dugom tradicijom (Čerović et al., 2015.; Radnović et al., 2018.), čiji se razvoj zasniva na primjeni ljekovitih čimbenika u liječenju i rehabilitaciji turista, koji posjećuju lječilišta. Pored toga, ista posjeduju atraktivne, turističke i kulturne vrijednosti, koje su iskorištene za formiranje kompleksne turističke ponude (Jovanović-Tončev & Podovac, 2014.). Iako su centri za liječenje i rehabilitaciju, lječilišta su također značajna turistička mjesta, u kojima se organiziraju manifestacije, poslovni i drugi događaji ali isto tako omogućavaju boravak turista koji nije lječilišnog karaktera (Perić et al., 2017.). Prema službenim podacima za 2019. godinu (Republički zavod za statistiku, 2019.), u lječilišnim destinacijama je boravilo 670.044 turista, koji su sudjelovali sa oko 18% u ukupnom turističkom prometu na razini zemlje. Kada su u pitanju noćenja, u lječilišnim destinacijama je u spomenutoj godini ostvareno 2.781.627 noćenja, odnosno 27.6% u ukupnom broju ostvarenih noćenja na razini zemlje. U ovom radu autori su analizirali razvoj lječilišnog turizma u Republici Srbiji u uvjetima globalne zdravstvene krize kao jedan od turističkih proizvoda, koji može doprinijeti oporavku domaće turističke industrije od posljedica pandemije.

TEORIJSKI OKVIR

Lječilišni turizam je jedan od najbrže rastućih oblika turizma imajući u vidu značajan interes turista za aktivnosti i oblike rekreacije, koji unaprjeđuju njihovo psihofizičko zdravlje. Prema Erdeli et al (2011.), lječilišni turizam je također jedan od najstarijih oblika turizma koji je razvijen još u antičko doba ali i koji je evoluirao u složeniji i raznovrsniji oblik rekreacije pod utjecajem društveno-političkih promjena, gospodarskog razvoja i promjena turističkih potreba. Sa druge strane, Csapó i Marton (2017.) ističu da su na tržišnu poziciju ovog turističkog proizvoda utjecale prvenstveno socio-demografske promjene posebno u razvijenim zemljama, koje se odnose na povećanje slobodnog vremena i slobodnog novčanog dohotka ali i zbog izraženih potreba za rekreacijom. Bitan faktor ekspanzije potražnje za lječilišnim turizmom je i inovativni pristup kreiranju ponude kroz uvođenje različitih

oblika terapija i tretmana (Hadzik & Tucki, 2016.; Krstić & Živanović, 2020.; Dini & Pencarelli, 2021.). Širok spektar usluga i resursa, kojima raspolažu lječilišta, omogućava kreiranje integralnog proizvoda za zadovoljenje potreba turista koji žele da se liječe i unaprijede svoje zdravstveno stanje.

U literaturi se ovaj oblik turizma definira na različite načine imajući u vidu složenost njegove ponude i širok spektar resursa, koji se koriste u njegovom razvoju. Goodrich i Goodrich (1987.) su definirali lječilišni turizam kao boravak turista u objektima i područjima, koja im nude usluge, koje nisu primarno turističkog karaktera a odnose se na zdravstvenu zaštitu i korišćenje određene opreme. S obzirom da turisti ne koriste isključivo medicinske usluge prilikom boravka u toplicama i lječilištima, ovaj pojam bi trebalo definirati kao kompleksnu kategoriju. Prema tome, suvremena stručna literatura ima za cilj proširivanje ovog koncepta kroz uključivanje i drugih oblika turizma (Szromek, 2021.). Složenost definiranja lječilišnog turizma proizilazi iz činjenice da su putovanja sa motivom liječenja i rehabilitacije povezana sa korištenjem različtih sadržaja u destinaciji što dodatno komplicira veze ovog oblika turizma sa drugim oblicima kao što su lječilišni, medicinski i wellness turizam (Parris-Chambers, 2009.). Prema Ramos i Untong (2016.), lječilišni turizam predstavlja dio wellness turizma u kojem je iskustvo povezano sa aktivnostima koje podrazumevaju unaprjeđenje zdravlja kroz hidroterapiju ili balneoterapiju. Jedna od otežavajućih okolnosti u definiranju lječilišnog turizma je nepostojanje jasno definirane granice između zdravstvenog, wellness i ovog oblika turizma (Quintela et al., 2016; Pelegrín-Borondo et al., 2020.). Na jednu od ključnih razlika između lječilišnog i medicinskog turizma ukazali su Smith i Puczkó (2013.) ističući da lječilišni turizam podrazumijeva opuštanje tijela na bazi korištenja tretmana ljekovitom vodom dok je wellness više vezan za primjenu terapeutskih i rekreativnih tretmana koji postaju sastavni dio života ljudi. Također se može istaknuti da je lječilišni turizam veoma kompleksna kategorija, koja podrazumijeva korištenje termo-mineralnih voda kao i medicinske usluge u okruženju povoljnih klimatskih uvjeta za aktivan odmor, rekreativne aktivnosti i rehabilitaciju (Segić, 2011.). Razvoj turizma u lječilišnim centrima omogućava turistima holističko iskustvo s obzirom da ponuda ovog oblika turizma uključuje korištenje velikog broja usluga, koje se pružaju u lječilišnim centrima poput terapija na bazi ljekovitih čimbenika, programa aktivnog ili pasivnog odmora, medicinskih usluga, posebnih režima prehrane a sve u funkciji poboljšanja zdravlja (Lacković et al., 2011).

Više znanstvenih studija ukazuje na značajnu ulogu lječilišnog turizma i toplica kao destinacija u razvoju turizma u post-pandemijskom periodu. Pinos Navarrete i Shaw (2021) su istaknuli da kurativni aspekt lječilišnog turizma omogućava da se isti razlikuje u odnosu na druge jer će turisti

nakon pandemije tražiti kvalitetu i sigurnost prilikom boravka u destinaciji. Analizirajući utjecaj pandemije uzrokovanog virusom COVID-19 na topličku i wellness industriju, Choudhary i Qadir (2021) su ukazali na rastući značaj korištenja tretmana na bazi ljekovitih faktora u uvjetima izražene zabrinutosti pojedinaca za očuvanje zdravlja. Takođe, toplička lječilišta mogu biti odgovarajuće okruženje za respiratornu rehabilitaciju pacijenata poslije preležanog virusa COVID-19 (Antonelli & Donelli, 2020.; Aluculesei et al., 2021.). Prilagođavanje ponude lječilišnog turizma kroz kreiranje specijalnih programa rehabilitacije doprinijelo bi zadovoljenju potreba jednog potpuno novog segmenta korisnika zdravstvenih usluga. Maccarone et al. (2021) su istraživali zainteresiranost stanovnika Italije i Japana za korišćenje balneoterapije tokom pandemije COVID-19. Autori su izveli zaključak da je tijekom rane faze pandemije interes bio smanjen u obje zemlje što je djelomično rezultat uvođenja zabrane kretanja. Promjene u ponašanju turista tijekom pandemije otvaraju nove mogućnosti za istraživanje i inovacije u vidu uvođenja novih oblika turizma s obzirom na to da će se preferencije turista usmjeriti prema sigurnom i zdravom okruženju (Pocinho et al., 2021). Kada su u pitanju namjere turista za korištenje usluga u lječilištima u post-pandemijskom periodu, rezultati jednog empirijskog istraživanja su pokazali da će 76% ispitanika (više od 2000 anketiranih u 80 zemalja) koristiti određeni oblik tretmana i terapija u cilju opuštanja, održavanja blagostanja, unaprjeđenja psihofizičkog zdravlja i dr. Također, ovo istraživanje je pokazalo da je 70% ispitanika postalo svjesno dobrobiti korištenja wellness usluga za njihovo blagostanje i unaprjeđenje načina života tijekom trajanja pandemije (Global Wellness Institute, 2020). Potpunije razumijevanje percepcije ljudi o njihovim fizičkim i psihološkim potrebama u vremenima kriza je od suštinske važnosti za daljnji razvoj ovog oblika turizma. Također, unaprjeđenje ponude lječilišnih destinacija može dovesti do stvaranja ponovne želje turista da posjete iste ali isto tako se pružatelji usluga lječilišnog turizma suočavaju sa izazovnim vremenima nakon pandemije COVID-19 (Majeed & Ramkissoon, 2020). Imajući u vidu rastuću brigu ljudi za svoje zdravlje ali i oporavak od korona virusa, može se zaključiti da je lječilišni turizam jedan od rijetkih oblika turizma, čija ponuda može kroz različite terapeutske sadržaje unaprijediti zdravstveno stanje ljudi. Pored toga, lječilišne destinacije su već prepoznate kao mjesta, u kojima turisti borave ne samo zbog zdravstvenih razloga već i zbog rekreacije, aktivnog odmora, kulturnih i zabavnih sadržaja. Stoga, značajno mjesto na turističkom tržištu u post-pandemijskom periodu zauzimaju upravo ove destinacije. Također, destinacijski menadžment igra značajnu ulogu u redefiniranju lječilišnog turističkog proizvoda sa ciljem prilagođavanja usluga i sadržaja turistima koji su bolovali od korona virusa.

ANALIZA STANJA RAZVOJA LJEČILIŠNOG TURIZMA U SRBIJI

Prema definiranom strateškom planu razvoja turizma do 2025. godine, lječilišni turizam je identificiran kao jedan od prioritetnih turističkih proizvoda u Republici Srbiji. Primarni potencijal Srbije za razvoj ovog oblika ponude obuhvaća 50 lječilišnih i klimatskih mjesta kao i više od 1000 izvora od kojih više od 500 imaju ljekovita svojstva (Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija, 2016). Komparativna prednost lječilišta Srbije je i duga tradicija, koja datira od perioda vladavine Rimskog carstva na prostorima današnje Srbije (Buzurović & Dašić, 2017). Rimska civilizacija je zapravo ustanovila kult liječenja i rehabilitacije blagodatima termo-mineralnih voda, koji se vremenom transformirao u jedinstveni turistički proizvod sa tendencijom kontinuiranog unapređenja ponude. Razvoj lječilišnog turizma je zasnovan i na povoljnim klimatskim uvjetima, mineralnom blatu i dodatnim sadržajima za odmor i rekreaciju. Međutim, i pored postojanja objektivnih uvjeta za uspješan razvoj, kvalitetu lječilišnog turizma je neadekvatan (Jovanović-Tončev & Podovac, 2018). Analizirajući razvoj lječilišnog turizma u Srbiji, Perić et al. (2017) su ukazali na ključne probleme razvoja, koji se odnose na: neadekvatnu infrastrukturu, zastarjelu prometnu infrastrukturu, nisku kvalitetu usluga u smještajnim kapacitetima, te nedovoljno konkurentan i razvijen medicinski sektor. Jedan od također ključnih problema se odnosi na nedovoljno usuglašenu ponudu sa zahtjevima potražnje i činjenicu da lječilišni turizam ne podrazumijeva samo liječenje već i korištenje ljekovitih čimbenika u svrhu prevencije i rekreacije. U Srbiji je također zastupljena neujednačenost u pogledu razvijenosti turizma u lječilištima gdje se pravi jasna razlika između onih koje su vodeće na tržištu i lječilišta koje posjeduju resurse ali isti još uvijek nisu valorizirani i na adekvatan način iskorišteni.

Tablica 1. Smještajni kapaciteti u lječilištima Srbije u 2019. godini

Vrsta smještajnih kapaciteta	Sobe	Ležajevi
Hoteli	2.106	4.552
Moteli	-	-
Apartmani	99	319
Turistička naselja	53	76
Pansioni	-	-
Prenoćišta	733	1.839

nastavak tablica 1.

Vrsta smještajnih kapaciteta	Sobe	Ležajevi
Gostionice	130	316
Garni hoteli	186	435
Apart hoteli	-	-
Toplička lječilišta	1.912	3.988
Klimatska lječilišta	422	1.265
Planinarski domovi i kuće	-	-
Radnička odmarališta	72	222
Dječja i omladinska odmarališta	101	452
Hosteli	66	140
Kampovi	150	300
Kampirališta, kamping odmarališta	13	26
Privatne sobe	4.445	11.279
Privatne kuće	1.159	2.756
Seoska turistička gospodarstva	19	61
Kola za spavanje i ručak	-	-
Lovačke kuće i kolibe	5	10
Ostalo	-	-
Ukupno	11.671	28.486

Izvor: Republički zavod za statistiku (2020b.)

U tablici 1 je prikazana struktura smještajnih kapaciteta u lječilištima Srbije. Prema podacima iz 2019. godine, lječilišna mjesta raspolažu sa 11.671 smještajnih jedinica sa sudjelovanjem u ukupnom broju na razini cijele zemlje od 23.3%, odnosno 28.486 ležajeva (23.4% od ukupnog broja ležajeva). Najveći broj smještajnih jedinica je zastupljen u privatnom smještaju što čini čak 48% od ukupnog broja smeštajnih kapaciteta u lječilištima. Osim privatnog smještaja, u smještajnim kapacitetima značajno sudjeluju hoteli u lječilištima pri čemu broj soba iznosi 2.106, odnosno 18% od ukupnog broja soba u lječilištima.

Sa druge strane, sama lječilišta raspolažu kapacitetom od 2.334 soba (20%) sa ukupno 5.263 ležajeva (18.4%). Ostali vidovi smeštaja imaju daleko manju zastupljenost u ukupnoj smeštajnoj ponudi banjskih mesta u Srbiji.

Prema kvaliteti ponude, poziciji na turističkom tržištu i posjećenosti se izdvaja Vrnjačka Banja. Pored toga što je lider u razvoju lječilišnog turizma i raspolaže raznovrsnim prirodnim resursima, Vrnjačka Banja ima komparativne prednosti u obliku očuvanih prirodnih resursa, bogate kulturne baštine, velikog broja manifestacija i drugih turističkih atrakcija, koje se koriste za razvoj turizma (Podovac, 2017). Pored Vrnjačke Banje, Sokobanja je druga najrazvijenija destinacija lječilišnog turizma u Srbiji, koja posjeduje neophodne resurse za razvoj ovog oblika turizma pored kvalitetnih prirodnih resursa i infrastrukturnih uvjeta (Denda & Stojanović, 2017). Iako je prema posjećenosti daleko iza Vrnjačke Banje i Sokobanje, Bukovička Banja ima dugu tradiciju u razvoju lječilišnog turizma. Pored postojanja uvjeta za korištenje tretmana i terapija na bazi ljekovite termo-mineralne vode, ponudu ovog lječilišta upotpunjuje bogato kulturno-povijesno nasljeđe, manifestacije, sportsko-rekreacijski sadržaji i organizacija poslovnih događaja (Riznić et al., 1991). Što se tiče drugih lječilišnih destinacija, svakako se izdvajaju lječilišta, koja su u posljednjih nekoliko desetljeća unaprijedila svoju ponudu kroz spa&wellness sadržaje ali još uvijek nemaju u dovoljnoj mjeri izgrađen imidž na turističkom tržištu.

Tablica 2. Turistički promet izabranih turističkih destinacija u 2019. godini

Vrsta turističke destinacije	**Ukupan broj turističkih dolazaka**	**Ukupan broj noćenja**	**Udio u ukupnom broju dolazaka turista u RS**	**Udio u ukupnom broju noćenja turista u RS**
Banjska mesta	670.044	2.781.627	18.2%	27.6%
Planinska mesta	638.521	2.302.273	17.3%	22.8%
Gradovi	1.656.068	3.480.403	44.9%	34.5%
Ostala turistička mesta	799.111	1.705.309	21.7%	16.9%
Ostala mesta	172.651	403.056	4.7%	4.0%

Izvor: Republički zavod za statistiku. (2019).; Republički zavod za statistiku. (2020a).

Pandemija virusa COVID-19 je utjecala na drastično smanjenje broja turista u lječilištima Srbije ali isto tako i na poslovanje turističko-ugostiteljskih preduzeća. Analiza turističkog prometa u lječilištima Srbije za vrijeme trajanja i nakon pandemije daje realnu sliku razvoja turizma u ovom vremenskom periodu. U tablici 2. je prikazan turistički promet po izabranim turističkim mjestima za 2019. godinu, odnosno za period prije uvođenja zabrane kretanja u zemlji. U Republici Srbiji su najposjećenije gradske destinacije (Beograd, Novi Sad, Niš, Kruševac i Sombor) sa sudjelovanjem od nešto manje od 45% u ukupnom broju dolazaka turista u Srbiju, odnosno 34.5% u ukupnom broju noćenja. Planinske destinacije među kojima su Kopaonik i Zlatibor su izuzetno dobro posjećene od strane turista zbog svojih prirodnih ljepota, razvijene smještajne ponude, dodatnih sadržaja ali i infrastrutkure za zimske sportove. Njihovo sudjelovanje u ukupnom broju turističkih dolazaka na razine zemlje je u spomenutoj godini iznosilo 17.3% dok je u ukupnom broju noćenja iznosilo 22.8%. U promatranoj godini, lječilišna mjesta su se našla na drugom mjestu prema broju turista i noćenja ispred planinskih destinacija. U lječilišnim destinacijama Republike Srbije je tijekom 2019. godine boravilo 670.044 turista, odnosno 18.2% od ukupnog broja turista u Srbiji. Sa druge strane, postotak sudjelovanja u ukupnom broju noćenja turista je veći i iznosi 27.6% za analiziranu godinu (Republički zavod za statistiku, 2019). Analiza turističkog prometa najposjećenijih lječilišta u Republici Srbiji tokom kritičnih godina ukazuje na izuzetno razorni utjecaj pandemije na razvoj lječilišnog turizma. Najposećenija lječilišna destinacija u Republici Srbiji je Vrnjačka Banja, koju je tokom 2019. godine posjetilo 283.491 turista od čega je 18.5% bilo stranih turista. Vrnjačka Banja je tijekom 2020. godine zabilježila pad broja turista za oko 25.4% u odnosu na prethodnu godinu. Ukupan broj noćenja u Vrnjačkoj Banji je tokom 2019. godine iznosio 907.892 noćenja, pri čemu su strani turisti sudjelovali sa 14.7%. Pandemija virusa COVID-19 je utjecala na drastično smanjenje broja noćenja u 2020. godini; zabilježen je pad od 23.1%. Poslije Vrnjačke Banje, najveći broj turističkih dolazaka je zabilježen u Sokobanji, koju je 2019. godine posjetilo 124.877 turista, koji su ostvarili 588.422 noćenja. Za razliku od Vrnjačke Banje, Sokobanja je ostvarila neznatan rast broja turističkih dolazaka u 2020. godini, ali se broj noćenja povećao za oko 10.3% u odnosu na 2020. godinu. Ostala lječilišta su ostvarila smanjenje broja turističkih dolazaka i to: Bukovička Banja (-35.4%), Banja Koviljača (-41.8), Prolom Banja (-25.05%) i Banja Palić (-24.2%) dok je Banja Vrdnik zabilježila povećanje broja turističkih dolazaka za 10.1%. Kada su u pitanju noćenja, najveći pad broja turističkih noćenja je zabilježen u Bukovičkoj Banji od 38.8% dok je Banja Palić imala najmanji pad broja noćenja od 4.2% u 2020. u odnosu na 2019. godinu (Republički zavod za statistiku, 2019.; 2020a.).

Tablica 3. Turistički promet lječilišnih mjesta u Republici Srbiji u 2019. i 2020. godini

Banja	**Ukupan broj turista**		**Ukupan broj noćenja**	
	2019.	**2020.**	**2019.**	**2020.**
Vrnjačka Banja	283.491	211.496	907.892	698.238
Sokobanja	124.877	124.998	588.422	648.820
Bukovička Banja	32.885	212.27	86.620	52.975
Banja Vrdnik	28.700	31.594	104.881	93.035
Banja Koviljača	24.322	14.157	130.896	76.786
Prolom Banja	18.227	14.575	88.790	69.777
Banja Palić	33.668	25.522	62.718	60.065

Izvor: Republički zavod za statistiku. (2019); Republički zavod za statistiku. (2020a).

Grafikon 1 prikazuje trend kretanja turističkih dolazaka i noćenja na mjesečnoj razini za 2020. godinu. Vidljiv je drastičan pad broja dolazaka i noćenja u travnju što je posledica pojave većeg broja zaraženih korona virusom kao i uvođenja zabrane putovanja. U travnju 2020. godine je u lječilištima Srbije boravilo svega 917 turista, koji su ostvarili 4.590 noćenja. Broj turističkih dolazaka se u travnju smanjio za 94.9%, odnosno za 94.3% kada je riječ o turističkim noćenjima u odnosu na ožujak 2020. godine. Najveći broj turista je boravio u lječilištima Srbije u kolovozu i to čak njih 122.636 koji su ostvarili 500.047 noćenja. Tendencija rasta broja turista je zabilježena tijekom ljetnih mjeseci kada je ostvarena daleko veći broj dolazaka u odnosu na period uvođenja zabrane kretanja.

Grafikon 1. Kretanje turističkog prometa u lječilišnim mjestima na mjesečnoj razini, 2020.

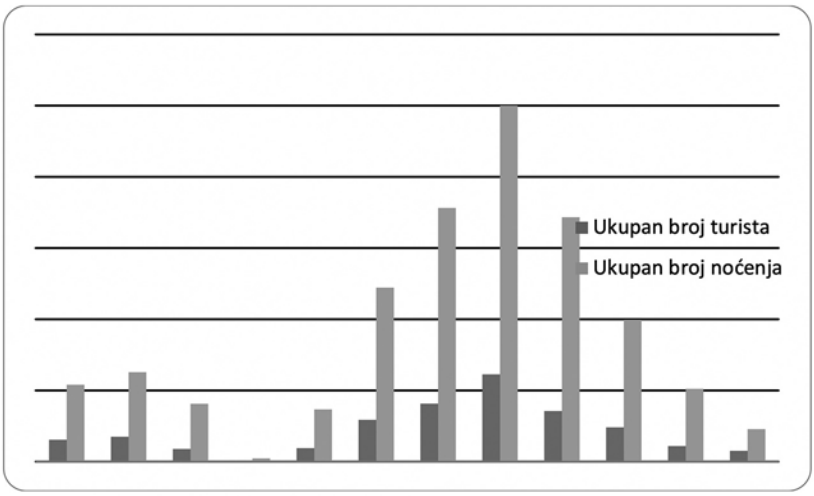

Izvor: Republički zavod za statistiku. (2020a).

ZAKLJUČAK

Na osnovu teorijske analize, može se zaključiti kako je lječilišni turizam jedan od oblika turističke ponude koji se može najbrže prilagoditi novim potrebama turista u uvjetima pandemije uzrokovane virusom COVID-19. Rastuća briga za vlastito zdravstveno stanje je doprinijela prepoznavanju uloge lječilišta kao značajnih rehabilitacijskih centara za provođenje post-kovid oporavka. U svom strateškom portfelju turističkih proizvoda, Republika Srbija razvija i lječilišni turizam kao jednan od oblika turističke ponude sa izraženim potencijalom. Svakako je najvažniji resurs postojanje velikog broja izvora termo-mineralnih voda sa ljekovitim svojstvima koje se koriste u terapeutske svrhe. Pored prirodnih resursa, ponuda lječilišnog turizma obuhvaća i druge sadržaje namijenjene ne samo liječenju već i rekreaciji i odmoru. Globalna pandemija uzrokovana virusom COVID-19, koja se proširila i na Republiku Srbiju je ukazala na mogućnost da se unaprjeđenjem ponude lječilišnog turizma zadovolje potrebe jednog novog tržišnog segmenta, odnosno post-kovid pacijenata. Međutim, u procesu inoviranja ponude lječilišnog turizma neophodna je intenzivna suradnja destinacijskog menadžmenta sa nositeljima turističke ponude kako bi se sveobuhvatnom analizom implementirale usluge namijenjene ovom segmentu turista. Analiza turističkog prometa je ukazala na vrlo negativan utjecaj pandemije na razvoj lječilišnog turizma ali također i

na vrlo brz oporavak odnosno ponovni rast broja turističkih dolazaka. U tom smislu, lječilišta Srbije su prepoznata kao veoma značajna, koja primjenom ljekovitih čimbenika i suvremenih metoda liječenja mogu postati primarne destinacije za boravak turista tijekom oporavka od korona virusa. Intenzivniji razvoj i prilagođavanje ponude lječilišnog turizma Srbije je moguće ostvariti redefiniranjem dosadašnjeg koncepta uz implementaciju slijedećih definiranih smjernica:

Praćenje, analiza i usvajanje prakse drugih zemalja, koje uspješno razvijaju lječilišni turizam (Slovenija, Austrija, Mađarska i dr.);

- Kreiranje jedinstvene ponude usluga i terapeutskih sadržaja u skladu sa potrebama i preferencijama osoba koje su bile zaražene virusom korona.
- Intenzivna edukacija zaposlenih u lječilištima sa ciljem pružanja kvalitetnijih usluga.
- Obogaćivanje ponude lječilišnog turizma rekreativnim i zabavnim sadržajima (izleti, posjete kulturnim dobrima, degustacije i dr.).
- Kreiranje jedinstvene marketinške kampanje sa ciljem da se potencijalni korisnici bolje upoznaju sa ponudom lječilišnog turizma.
- Promocija ponude lječilišnog turizma putem objedinjene marketinške strategije na sajmovima kao i putem društvenih mreža.
- Fokusiranje destinacijskog menadžmenta na isticanje ključnih prednosti ponude lječilišnog turizma Srbije kako bi se lječilišta bolje pozicionirala na međunarodnom turističkom tržištu.
- Realizacija investicijskih projekata sa ciljem unaprjeđenja kvalitete turističke infra i suprastrukture.

LITERATURA

Abbas, J., Mubeen, R., Iorember, P. T., Raza, S., Mamirkulova, G. (2021.). Exploring the impact of COVID-19 on tourism: transformational potential and implications for a sustainable recovery of the travel and leisure industry. *Current Research in Behavioral Sciences*, *2*, 1-11. https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2021.100033

Aluculesei,A.C.,Nistoreanu,P.,Avram,D.,Nistoreanu,B.G.(2021.).PastandFuture Trends in Medical Spas: A Co-Word Analysis. *Sustainability*, 13(17), 1-20. https://doi.org/10.3390/su13179646

Antonelli, M., Donelli, D. (2020.). Respiratory rehabilitation for post-COVID19 patients in spa centers: first steps from theory to practice. *International journal of biometeorology*, 64(10), 1811-1813. DOI: 10.1007/s00484-020-01962-5

Buzurović D., Dašić D. (2017.). Banjski turizam u funkciji brendiranja Srbije. *Srpska akademska misao*, (3-4), 25-36.

Čerović, S., Barjaktarović, D., Knežević, M. (2015.). Podrška razvoju turizma kao faktor konkurentnosti Srbije kao turističke destinacije. *Zbornik radova Prve međunarodne konferencije Konkurentnost turističke destinacije*, Srbija, 1-8. https://doi.org/10.15308/sitcon-2015-1-8

Chebli, A., & Said, F.B. (2020.). The impact of Covid-19 on tourist consumption behaviour: a perspective article. *Journal of Tourism Management Research,* 7(2), 196-207. DOI: 10.18488/journal.31.2020.72.196.207

Choudhary, B., Qadir, A. (2021.). Impact of COVID-19 on wellness and spa industry. *International Journal of Spa and Wellness*, *4*(2-3), 193-203. https://doi.org/10.1080/24721735.2021.1986970

Committee for the Coordination of Statistical Activities. (2020.). *How COVID-19 is changing the world: a statistical perspective Volume III*. https://unstats.un.org/unsd/ccsa/documents/covid19-report-ccsa_vol3.pdf.

Csapó, J., Marton, G. (2017.). The Role and Importance of Spa and Wellness Tourism in Hungary's Tourism Industry. *Czech Journal of Tourism*, *6*(1), 55–68. https://doi.org/10.1515/cjot-2017-0003

Denda, S., Stojanović, J. (2017.). Pozicioniranost Sokobanje na turističkom tržištu Srbije. *Poslovna ekonomija-časopis za poslovnu ekonomiju, preduzetništvo i finansije*, *20*(1), 253-271. DOI: 10.5937/poseko11-13733

Dini, M., Pencarelli, T. (2021.). Wellness tourism and the components of its offer system: a holistic perspective. *Tourism Review*, *77*(2), 394-412. https://doi.org/10.1108/TR-08-2020-0373

Đurđević, D., Muhi, B., Radnović, B., Pavlakovič, B. (2021.). Marketing activities of health tourism in post-pandemic period. *Proceedings of International Scientific Conference Sustainable economic transformation in the postpandemic period,* Serbia, 55-62.

Erdeli, G., Dincă, A. I., Gheorghilaş, A., Surugiu, C. (2011). Romanian spa tourism: A communist paradigm in a post communist era. *Human Geographies--Journal of Studies & Research in Human Geography*, *5*(2), 41-56. DOI: 10.5719/hgeo.2011.52.41

Global Wellness Institute. (2020.). *Latest GWI consumer research – what's the opportunity right now?*. https://globalwellnessinstitute.org/wp-content/uploads/2020/10/GWI-WTI-RESEARCH-2020.pdf.

Goodrich, J. N., Goodrich, G. E. (1987.). Health-care tourism—an exploratory study. *Tourism Management*, *8*(3), 217-222. https://doi.org/10.1016/0261-5177(87)90053-7

Hadzik, A., Tucki, A. (2016.). Service Innovation in the Spa Health Tourism: Selected Examples. *European Journal of Medical Technologies*, *3*(12), 56-65.

Jones, P., Comfort, D. (2020.). The COVID-19 crisis, tourism and sustainable development. *Athens Journal of Tourism*, *7*(2), 75-86. https://doi.org/10.30958/ajt.7-2-1

Jovanović Tončev, M., Podovac, M. (2018.). The influence of traditional and digital communication on the decision to visit spa destinations in developing countries- examples of Serbian spas. *Proceedings of Third International Scientific Conference Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia - Tourism in the Era of Digital Transformation*, Serbia, 493-512.

Jovanović-Tončev, M., Podovac, M. (2014.). Kulturna dobra kao deo turističkog proizvoda banja Srbije. *Ekonomija: teorija i praksa*, *7*(3), 54-67. DOI: 10.5937/etp1403054J

Kaushal, V., Srivastava, S. (2021.). Hospitality and tourism industry amid COVID-19 pandemic: Perspectives on challenges and learnings from India. *International Journal Of Hospitality Management*, *92*, 1-9. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102707

Krstić, V., Živanović, S. (2020.). Ethical principles of complementary medicine application in health tourism. *Hotel and Tourism Management*, *8*(1), 111–122. doi: 10.5937/menhottur2001111K

Lacković, I., Milojica, V., Zrinić, R. (2011.). Health Tourism of the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina-Current State and Perspectives of Inclusion in the European Tourism Flows. *Proceedings of International Scientific Conference Regional Cooperation in Europe: Opportunity for the Balkans*, Croatia, 285-297.

Luković, S., Stojković, D. (2020.). Covid-19 pandemic and global tourism. *Hotel and Tourism Management, 8*(2), 79-88. doi: 10.5937/menhottur2002079L

Maccarone, M. C., Kamioka, H., Cheleschi, S., Tenti, S., Masiero, S., Kardeş, S. (2021.). Italian and Japanese public attention toward balneotherapy in the COVID-19 era. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(43), 61781-61789. DOI: 10.1007/s11356-021-15058-z

Majeed, S., Ramkissoon, H. (2020.). Health, wellness, and place attachment during and post health pandemics. *Frontiers in psychology*, 1-13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.573220

Marques Santos, A., Madrid, C., Haegeman, K., & Rainoldi, A. (2020.). *Behavioural changes in tourism in times of Covid-19*. https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC121262.

Martínez-Moure, O., Saz-Peiró, P. (2021.). The role of spas during the COVID-19 risis. *Medicina Naturista*, *15*(1), 61-68.

Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija. (2016.). *Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period 2016-2025*. https://mtt.gov.rs/extfile/sr/759/strategija.pdf

Ntounis, N., Parker, C., Skinner, H., Steadman, C., Warnaby, G. (2022). Tourism and Hospitality industry resilience during the Covid-19 pandemic: Evidence from England. *Current Issues in Tourism*, *25*(1), 46-59. https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1883556

Pelegrín-Borondo, J., Araújo-Vila, N., Fraiz-Brea, J. A. (2020.). Comparison of Spa choice between wellness tourists and healthcare/medical tourists. *Healthcare, 8*(4), 1-16. https://doi.org/10.3390/healthcare8040544

Perčić, K., Spasić, N. (2021.). How Millennials and Generation Z organise travel during the COVID-19 pandemic. *Hotel and Tourism Management*, *9*(2), 79–94. doi: 10.5937/menhottur2102079P

Perić, P., Stojiljković, M., Gašić, M., Ivanović, P. V. (2017.). Perspectives of development of spa tourism in Serbia. *Journal of Awareness*, *2*(3 Special 1), 597-614.

Pinos Navarrete, A., Shaw, G. (2021.). Spa tourism opportunities as strategic sector in aiding recovery from Covid-19: The Spanish model. *Tourism and Hospitality Research*, 21(2), 245-250. https://doi.org/10.1177%2F1467358420970626

Pocinho, M., Garcês, S., Jesus, S. N. (2021.). Wellbeing and resilience in tourism: a systematic literature review during COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 1-9. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.748947

Podovac, M. (2017.). Stanje i perspektive razvoja turizma Vrnjačke Baje. *Tematski zbornik radova međunarodnog značaja Savremeni menadžment alati i ekonomija turističkog sektora današnjice,* Srbija i Makedonija, 18-30.

Quintela, J., Costa, C., Correia, A. G. (2016.). Health, wellness and medical tourism: A conceptual approach. *Enlightening Tourism. A Pathmaking Journal*, 6(1), 1-18.

Radnović, B., Dragić, D., Miletić, L., Đurđević, D. (2018.). Marketing analiza privrednog potencijala turističkih usluga Lukovske banje. *Poslovna ekonomija*, 13(1), 162-181. https://doi.org/10.5937/poseko13-15138

Ramos V., Untong A. (2016.). *Spa tourism*. Springer, Cham. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-319-01384-8_185

Republički zavod za statistiku. (2019.). *Dolasci i noćena turista po izabranim turističkim mestima*. https://www.stat.gov.rs/oblasti/ugostiteljstvo-i-turizam/turizam/

Republički zavod za statistiku. (2020a.). *Dolasci i noćenja turista po izabranim turističkim mestima*. https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20211024.pdf

Republički zavod za statistiku. (2020b.). *Statistički godišnjak Republike Srbije*. https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20202053.pdf

Riznić, D. T., Cvijanović, J., Vojnović, B. (1991.). Adjusting tourist destination marketing strategy according to the changes in the environment: Case

study Bukovička spa. *Marketing*, *45*(4), 319-327. DOI: 10.5937/markt1404319r

Rogerson, C. M., Rogerson, J. M. (2020.). COVID-19 tourism impacts in South Africa: Government and industry responses. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, *31*(3), 1083-1091. DOI 10.30892/gtg.31321-544

Segić, S. (2011.). Razvoj banjsko rekreativno zdravstvenog turizma u Republici Srpskoj kao mogućnost za strane ulagače. *EMC REVIEW-Časopis za ekonomiju*, 2(2), 189-200.

Šenková, A., Košíková, M., Matušíková, D., Šambronská, K., Kravčáková Vozárová, I., Kotulič, R. (2021.). Time Series Modeling Analysis of the Development and Impact of the COVID-19 Pandemic on Spa Tourism in Slovakia. *Sustainability*, *13*(20), 1-17. https://doi.org/10.3390/su132011476

Škare, M., Soriano, D. R., Porada-Rochoń, M. (2021). Impact of COVID-19 on the travel and tourism industry. *Technological Forecasting and Social Change*, *163*, 1-14. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120469

Smith, M., Puczkő, L. (2013). *Health and wellness tourism*. Routledge London.

Stanciulescu, G. C., Diaconescu, G. N., Diaconescu, D. M. (2015). Health, spa, wellness tourism. What is the difference?. *Knowledge Horizons-Economics*, *7*(3), 158-161.

Szromek, A. R. (2021). The role of health resort enterprises in health prevention during the epidemic crisis caused by COVID-19. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, *7*(2), 1-22. https://doi.org/10.3390/joitmc7020133

Vărzaru, A. A., Bocean, C. G., Cazacu, M. (2021). Rethinking tourism industry in pandemic COVID-19 period. *Sustainability*, *13*(12), 1-17. https://doi.org/10.3390/su13126956

Zhang, H., Song, H., Wen, L., Liu, C. (2021). Forecasting tourism recovery amid COVID-19. *Annals of Tourism Research*, *87*, 1-16. https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103149

View publication stats